

Skillingsviser om død og sorg

Bjarne Markussen

Ak jordiske Vandring, hvi er du saa tung,
For mig og utallige Andre!
Du borttager snart baade Gammel og Ung
Imedens de livligst mon vandre;
Med mig har du gjort, Saa snever en Port,
Som Gud kan allene forandre.

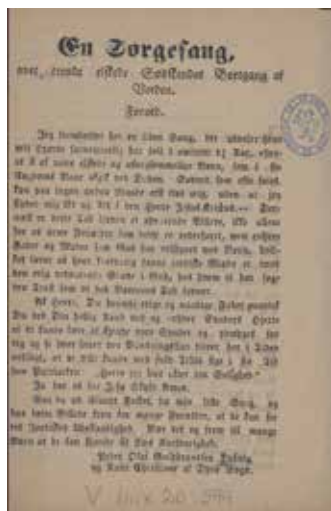
Med denne litt ustø apostrofen – dels rettet mot den «jordiske Vandring» og dels mot døden som «borttager» vandrerne – begynner Peder Olai Guldbrandsen Dybvig sørgesangen over sine elskede og uforglemmelige barn Andrea (4), Peder Kristian (9) og Karl Anthon (16), som døde med kort tids mellomrom. I forordet, hvor også kona Christiane af Dyrø Sogn nevnes, forklarer han at sangen «uttaler hvad mit Hjærte fornemmelig har følt i omtrent 1 ½ Aar». Han skriver om et savn som ikke kan «erstattes» og et tap som er «et advarende Billede» – ikke bare for de foreldre som slike tap er vederfaret, men for enhver far og mor som Gud har velsignet med barn. Bildet har noe all-

menngyldig over seg, mener han. Det kan lære oss «hvor kortvarig denne jordiske Glæde er imod den evig vedvarende Glæde i Gud, hos hvem vi bør søge den Trøst som vi ved Børnenes Tab savner».¹

Hvem var denne hardt prøvede mannen? Han var nordlending. I folketellingen over Tranø prestegjeld i Sør-Troms fra 1865 står Peder Olai Gulbrandsen Dybvig registrert som gårdbruker og selveier av gården Søndre Dybvig.² Han var 44 år gammel og gift med den ett år yngre Christianna Christiansdatter. De hadde to barn, en hest, fire geiter, seks kyr og femten får. På gården dyrket de rug, bygg og poteter. Siden de var bosatt ved kysten, drev de garantert også med fiske. På gården bodde det dessuten en ugift «Fattiglem» på 52 år, Peter Henriksen. Han hjalp sikkert til med gårdsarbeidet. Peder Olai og Christiane var med andre ord selveiende nordnorske fiskerbønder. De hadde fått noen harde slag i livet, som «utallige Andre», og vendte seg mot Gud for å finne trøst, som utallige andre. Helt barnløse var de ikke. De to som er registrert i folketellingen er ikke de samme som omtales i sangen. Disse to het Guldbland og Otelie Hansine, henholdsvis 16 og 15 år gamle, født i 1849 og 1850. Karl Anthon, som ifølge sangen døde i «Sextenaars Alderen», må ha vært født tidligere, for han var «den Første som Herren gav mig». Antar vi at han ble født rundt 1847 og at sangen ble skrevet 18 år senere (halvannet år etter dødsfallet til sekstenåringen), kan vi datere den til 1865, pluss minus. Det er på samme tid som folketellingen. Da kan vi videre anta at de andre avdøde barna, Peder Kristian og Andrea, var de yngste i søskenflokket. Det var altså den eldste og de yngste som døde. De to mellomste klarte seg. De ble nok sine foreldres øyestener.

Peder Olai var en skrivefør bonde som behersket flere sjangre rimelig godt. Skillingsstrykket *En Søragesang, over trende elskede Sødskendes Bortgang af Verden* består av et forord, en sangtekst

og en avsluttende bønn. Melodiangivelsen er salmen «Min inderlig Længsel og Von er til Gud», som også fins under tittelen «Min inderlig Længsel og Bøn er til Gud». Ifølge Ole Langlands *Sandheds Røst. Udvalgte Salmer og Sange*, hvor den er oppført som nr. 199, skal den synges til Petter Dass' populære «Det hendte sig Jefta», som det fantes flere melodivarianter av.³ Det er et svært personlig skillingsstrykk og Peder Olai har nok selv oppsøkt et trykkeri for å få det utgitt. Hvilket trykkeri vet vi ikke, men kopier fins både i Gunnerusbiblioteket i Trondheim og Nasjonalbiblioteket i Oslo. Av teksten kan vi se at han har lest både Bibelen, Luther og moderne (romantisk) lyrikk. Han sammenligner seg med Job – «Hans Børnetab mit og er blevet» – og utbroderer den lutherske metaforen om barnet som en plante: Karl Anthon ble gitt som «En Plante på Jorden at være», og når barna dør, omplantes de: «Tre Ynglinge har jeg i

En Sorgesang, over trende elskede Sødskendes Bortgang af Verden, *forfattet av gårdbruker Peder Olai Guldbrandsen Dybvig, trolig rundt 1865. (NTNU Gunnerusbiblioteket.)*

Jorden nedlagt, / Som Sæd til Guds Tilkomst at gjemme».⁴ Fra den romantiske poesien har han hentet et følsomt vokabular, med klagende apostrofer («Ak jordiske Vandring»), arkaiske spørreord («hvi er du så tung»), emosjonelle uttrykk («Smer-te og Ve») og metaforiske konstruksjoner som «Sorgsøen», «Sygdommens Haand» og «Ungdommens flygtige Bane». Et annet moderne trekk er at han bruker relativt mye plass på barna og mindre på generelle religiøse betraktninger. Andrea får to strofer, Peder Kristian to og Karl Anthon tre. De utvikles ikke til personportretter, men vi blir *litt* bedre kjent med dem enn med de fleste andre barn i sørgesangene.

At teksten er full av konvensjonelle uttrykk, betyr ikke at sorgen ikke er ekte. I sorgen mangler vi ord, og derfor må vi gripe til klisjeene og trøsteformularene som kulturen stiller til rådighet. Dette gjør skillingsvisedikterne på en sjangerbevisst måte. De fornyer ikke sørgediktningen, men anvender et forråd av elegiske *topoi* og stilistiske figurer til praktisk bruk. Det er dette forrådet jeg vil undersøke her. Hvilke fortellinger, argumenter og språklige virkemidler går igjen i sørgesangene? Hvilke funksjoner har de, og hvordan bearbeides tapene? For å besvare spørsmålene, skal jeg lese et utvalg sanger i lys av både psykologiske teorier om sorg og litteraturvitenskapelige teorier om sørgediktning.

Jeg har til gode å se sjangerbenevnelsen «Elegi» brukt i et skillingstrykk. I stedet brukes folkelige uttrykk som «Sørge-Sang», «Sørge-Vise», «sørgelig Vise», «Gravsang», «Klage-Sang» eller «Klage-Dict». Her avgrenser skillingsvisene seg fra den 'høye' og antikk-inspirerte sørgediktningen, og bare unntaksvis handler de om samfunnseliten.⁵ I stedet gir de oss et innblikk i folkets risikable hverdag, deres sorger og trøstestrategier. Peder Olais sørgesang slår oss ikke som sublim språkkunst, men fortellingen hans kan få stein til å gråte.

Tekstutvalget

Siden bare en del av skillingstrykkene i Norge er katalogisert, og enda færre er digitalisert, vet vi ikke hvor stort omfanget er av tekster som med rimelighet kan kalles sørgesanger. Jeg har samlet rundt 70, hentet fra Gunnerusbiblioteket, Glomdalsmuseet, Syddansk Universitet og Nasjonalbiblioteket.⁶ På sistnevnte sted oppbevares også private visesamlinger som Peder Rafns visebog, Olav Sandes visesamling og Aalands visesamling, med stoff fra både 1600-, 1700- og 1800-tallet. Bare de tekstene som eksplisitt nevnes i denne artikkelen, er ført opp i litteraturlista.

De fleste sangene handler om faktiske dødsfall, mens noen åpenbart er fiktive og to har bibelske motiver. Jeg har ikke tatt med religiøse sanger som beskjeftiger seg med verdens allmenne elendighet, og bare unntaksvis har jeg tatt med sanger om henrettelser, sykdom, forlis, brann eller hungersnød, selv om det også her fins elementer av sorg og trøst. Målet er å forstå hvordan skillingsvisene uttrykker sorg og reflekterer over tap, særlig i nære relasjoner. Jeg legger derfor vekt på sanger om døde barn, foreldre og venner. Det dreier seg om «leilighetsdikt», en teksttype som siden romantikken har hatt lav status. Når det gjelder sørgediktning, er det likevel slik at de mest leste og omtalte elegiene nettopp tar utgangspunkt i faktiske tap, fra Egil Skallagrímssons «Sonatorrek» (ca. 960) til Naja Marie Aids *Carls bog* (2017).⁷ Skillingsvisene kan riktig nok ikke oppvise samme tematiske kompleksitet og estetiske prakt, men det viktige er at de er tilpasset brukssituasjonen. Valg av ord og uttrykk er betinget av at de skal synges, lyttes til og forstås der og da.

De fleste forfatterne er anonyme, men noen – som Peder Olai Guldbrandsen Dybvig – står frem med navn, og det hender at tekster av Peter Dass, Thomas Kingo, H.C. Andersen, Ludvig Heiberg og Adam Oehlensläger finner veien til skillingstrykke-

ne. Det er altså ikke vannrette skott mellom den kanoniserte og den populære litteraturen. Men forskjeller fins, og ikke bare i litterært raffinement. Mens den litterære elegien utover 1800-tallet legger større vekt på å *portrettere* den tapte personen, som for eksempel i Wergelands dikt «Min Moder» fra 1843, ser vi lite av dette i sørgesangene.⁸ Her er det vanskelig å danne seg et bilde av de avdøde. Det samme gjelder innslaget av samfunnskritikk. I «Georg Frederik von Krogh» fra 1841 kritiserer Wergeland embetsstandens utfrysing av den alkoholiserte vennen og juristen: «O læg ham under de Steene, I gave ham at æde! / En Engel vil græde Blod derover, og Gud lade en Rosenbusk opspire.»⁹ I sørgesangene er det lite samfunnskritikk å spore, med unntak av enkelte tilfeller av drap og omsorgssvikt. Det er Gud som rår, og hans veier er uransakelige. Et unntak fins i skillingstrykket *En Sørge-Sang om Dampskibet 'Møre's' forlis*, hvor skipskonstruktørene får gjennomgå, mens Gud takkes for dem han har reddet: «Kaptein med selskab jeg ei vil / Her nogen last paalægge, / Men skibets bygning – uden tvivl / Dem maatte dog avskrække? / Et varsko gives her til dem, / Som eiendom og liv og hjem / Udi sin haand mon have.»¹⁰ Denne sangen kom så sent som i 1907 og viderefører en tendens gjennom hele 1800-tallet: mer oppmerksomhet om det dennesidige liv, og større vekt på dødsårsak, innlevelse og medfølelse.

Bruk og funksjon

Ut fra de opplysningene som er gitt i skillingstrykkene, har sørgesangene blitt brukt på ulike måter. Noen ble skrevet til begravelsen. «Afsjunget ved hans Grav», heter det i en fotnote til skolelærer O. Hauglids «Jeg gaar hjem». I denne sangen legges ordene i munnen på det avdøde barnet, som trøster forel-

drene.¹¹ Også den 17 år gamle kystvernssoldaten Lars Andersen Drotningevig, som ble dødelig såret i slaget ved Alvøen utenfor Bergen 16. mai 1808, fikk en «Gravsang», skrevet av ingen ringere enn Lyder Sagen. Han ble «hædret ved et Følge af Byens høyeste Øvrighed og de første Mænd af alle Stænder», står det på forsiden av trykket.¹² Begravelsessangene gir utløp for sorg, trøster de etterlatte og ærer de døde. Men når de ble solgt som skillingstrykk, betyr det også at de har vært lest og/eller sunget av utenforstående etter begravelsen. Kjøperen får anledning til å delta *in absentia*, eller får i det minste en liten reportasje fra begivenheten, som i dagens ukeblader. Om det da ble sunget individuelt eller kollektivt, vet vi ikke.

Andre sanger er ikke ment for begravelsen. Peder Olai Guldbrandsen Dybvigs sørgesang ble skrevet halvannet år etter, fordi tapet fremdeles tynget hans hjerte. Uttrykksbehovet preger også sangene som er skrevet av folk som står de etterlatte nær. Mer profesjonelle sangskrivere kan ha hatt økonomiske motiver for å lage sørgelige viser. Typiske skillingstrykk-titler som *En ny og sørgelig Vise*, *En ny aandelig Sørge-Sang*, *Tvende nye Sange*, *Tre nye Viser* o.l. tyder på at de solgte godt. Pedagogiske og oppbyggelige hensikter er fremtredende i noen av sangene: «Her kand du, Læser! skue, / At af en liden Gnist / Opflamme kand en Lue, / Som brænde her og hist», heter det i «En Veemodig Klage-Sang» fra 1780.¹³ I de tilfellene hvor sangen handler om en øvrighetsperson, kan et bakenforliggende motiv ha vært å smiske for statsmakten. Sørgesangene over dronning Lovises død i 1751 er i realiteten innsmigrende hyllester til kong Frederik V.¹⁴

For kjøperen av skillingstrykket kunne sangen ha ulike funksjoner. En tilbakevendende formulering lyder slik: «De Høy-Bedrøvede til Trøst og Opmuntring udi Deres Bedrøvelse, Andre til Exempel og Eftertanke».¹⁵ Trøsten står sentralt, og den største trøsten er at den døde har det godt i himmelen.

For dem som ikke er «Høy-Bedrøvede» skal sangen fungere som et lærestykke til ettertanke. Brå dødsfall skal minne leseren på livets forgjengelighet og lykkens ubestandighet, slik at oppmerksomheten kan rettes mot Gud.¹⁶ Ut over disse høyverdige funksjonene, kan vi forestille oss at sørgesangene har fascinert på flere måter. De kommer med nyheter og sladder, vekker skrekk og medfølelse, og lar leserne bli konfrontert med det de frykter aller mest – men på trygg avstand.

Sørgesangens grunnfortelling

Hvordan hadde sørgesangene sett ut dersom de var skrevet før reformasjonen? Ville de henvendt seg til den døde i skjærsilden, oppmuntret til å holde ut, fremhevet de gode gjerningene i jordelivet, lagt inn et godt ord hos Gud? Det kan vi bare spekulere på, for skillingsvisene er skrevet etter at skjærsilden ble avskaffet. Det er ingenting de etterlatte kan gjøre for den døde, annet enn å håpe og tro på frelsen. Om den lutherske minnekulturen skriver teologen Tarald Rasmussen:

Når et medlem av menigheten var gått bort, ville man så langt det var mulig minnes det som et troende forbilde. Man kunne ikke påvirke hva som skjedde med den avdøde, men man kunne minnes vedkommende på troens premisser: man kunne være trygg på at den avdøde hadde levd og dødd i troen på Kristus, med oppstandelsen og det evig liv i vente. Minnet skulle ikke preges av sorgen over at et menneske var gått bort, men snarere gleden over at den døde var hos Gud.¹⁷

En tilsvarende minnekultur finner vi i skillingstrykkene. Det er den lutherske *frelsesvissheten* som er premisset for sørgesan-

gene. Det er den som er nøkkelen til å håndtere tapet. Den gir trøst og regulerer normene for hvordan man skal sørge. Alle sangene i utvalget – med et par mulige unntak – er variasjoner over samme grunnfortelling, som kan oppsummeres slik: Livet er ustadig, døden kan inntreffe når som helst, og tapet av dette gode mennesket er nesten ikke til å holde ut. Men: Alt er ikke over, for den døde har kommet til himmelen og nyter evig glede hos Gud. Forhåpentligvis skal vi også sees igjen i det hinsidige. Derfor skal vi ikke gråte for mye, men se til at vi lever kristelig og er beredte når vår time kommer.

Den samme strukturen finner vi i høylitterære sørgedikt fra 1600- og 1700-tallet, som litteraturforskeren Sune Auken har vist i boka *Eftermale. En studie i den danske dødedigtning fra Anders Arrebo til Søren Ulrik Thomsen*.¹⁸ Men i skillingsvisene holder den stand gjennom hele 1800-tallet, mens den litterære elegien orienterer seg mot personportrettet og den subjektive sorgopplevelsen. Til gjengjeld fins det store variasjoner i hvordan fortellingen utformes. Det eldste trykket i utvalget kan tjene som eksempel. Det er forfattet av Hans Jenssøn Nestelsø i 1623, trykt i København av Salomone Sartorio og bevart i Peder Rafns visebok i Nasjonalbiblioteket. Tittelen er *En sørgerlig Dict / Om Ærlig / Velbyrd, oc salige mands / SIGVORT BECKS til Førszløff: Fordum K: May: Rentemester / hans ihukommelse oc salige Hiemfart aff denne wsle Verden / som skeede den 2 Janu: Anno 1623*.¹⁹ Sigvort Beck var med andre ord kongelig rentemester under Christian IV, en av dem som hadde ansvar for statens regnskaper.²⁰ Melodiangivelsen er «Naar Tegn er skeed i Maane oc Soel», som fantes i Hans Thomissøns *Den danske Salmebog* fra 1567, og som ifølge Thomissøn er skrevet av «Her Michel sogne prest i Odensee til S. Albani kircke» så tidlig som i 1496.²¹ Nestelsøs sang har 17 strofer, og i de fem første får vi en personifisert skildring av Døden.

1.

Ach Ach huor Døden er underlig/
 Hand tager bort baad' fattig oc riig/
 Hand vil slet ingen spare:
 Hand fører met sig stor Sorg oc Vee/
 Som mand nu oc huer Dag kand see/
 Mand kand sig for hannem ey vare.

Døden skildres ikke som en slåttekar med ljå, men som en voldsmann med «Piile skarper end Suærd» (str. 2). Han er «Affvindsfuld» og «tager oss bort med vold oc mact» (str. 3). Alle, selv konger og fyrster, må «danse» med ham (str. 4), så «Hand maatt' vel kaldes en Herre.» (str. 5). I sjetten strofe kommer en overraskende vending. Det viser seg at ordene – som vi hittil har trodd kom fra en utenforstående forteller – er lagt i munnen på rentemester Becks kone, hans «arme Viiff». Fra nå av fører hun ordet i første person entall, og skildrer i de tre neste strofene sorgen over den idealiserte ektemannen. Døden har lagt «min Kierist i Liig / Mig til stor Angst oc vaande / Ack vee / Ack vee». Han har vært henne «huld og meget god» og stått henne bi «i Angist oc Nød». Han omtales som «Mitt Liff / min Siæl / min Øyens lyst», «Mit Hierte oc min Lille» (dvs. lilje). Nå vet hun ikke sin arme råd og vil helst – «med sorrig oc meen oc stor attraa» – legges i jorden sammen med ham. Bunnen er nådd, hun er utrøstelig og suicidal, men i niende strofe kommer en ny vending:

9.

Men huad siger ieg som er støff oc Leer/
 Jeg taler som ieg viste ey bedr/
 Hand er ey Død/ men soffuer/
 Hui klager ieg da paa Dødens braad/

Hand haffuer hannem intet skad/
Men giffuet at hand leffuer.

Ja, hvorfor klage når rentemester Beck snart skal nyte det evige liv sammen med Herrens utvalgte og «Engle i EngleChor» (str. 10)? Han er «bleffn vor Hærris Korn / Med Christi Blod bestencket» (str. 11) og den arme viv kan dermed håpe på et gjensyn i det hinsidige, «I euig Glæde oc gammen» (str. 16). Frelsesvissheten gir en dobbel trøst – både tanken på etterlivet og på gjensynet. Det interessante er den handlingsnormen som utledes av dette: I stedet for å mane til en kristen livsførsel, som mange forfattere gjør, er Hans Jenssøn Nestelsø opptatt av *hvordan* man skal sørge. Det bør man gjøre med måte – av to grunner. Den første er religiøs: «Ah Hiert' sørg ey saa saare / Som Hedning' naar deris Venner dør. / Sanct' Pauli Ord dig følge bør / Oc lad det derfor fare.» Her siktes det til Paulus' første brev til tessalonikerne: «Vi vil at dere skal vite, søsken, hva som skjer med dem som er sovnet inn. Dere skal jo ikke sørge som de andre, de som er uten håp. For om Jesus døde og sto opp, og det tror vi, så skal Gud også ved Jesus føre dem som er sovnet inn, sammen med ham.»²² Overdreven sorg passer for hedninger, for de har ikke håp om evig liv. Den andre grunnen er psykologisk. Det hjelper uansett ikke å gi seg hen til sorgen, det kan faktisk være skadelig.

14.
Holt derfor op/ oc maadelig sørg'/
Det raader ieg oc raadde før/
Det dig slet intet baader/
Om du end græd baade Dag oc Nat/
Oc tog dig intet andet fat/
Du dermed dig mere skader.

Denne sørgenormen var vanlig på 1600-tallet. Vi finner den blant annet i Shakespeares *Hamlet*, hvor kong Claudius bebreider nevøen for å sørge over sin far på en umandig og ukristelig måte: «But to persever / In obstinate condolment is a course / Of impious stubbornness, 'tis unmanly grief, / It shows a will most incorrect to heaven.»²³ Dette synes å være stikk i strid med den normen som råder i vår egen tid. I sin tale ved den nasjonale minnemarkeringen for 22. juli 2011 sa kong Harald: «I denne tiden er det viktig å huske på at sorgen har mange uttrykk, og det må være rom for dem alle. Følelse av skyld og angst, raseri og tomhet. (...) Tiden som kommer vil fortsette å kreve mye av oss. For dere pårørende vil det være spesielt tungt når den nasjonale sorgen avtar.»²⁴ Vi erkjenner, i alle fall offisielt, at sorg tar tid og at folk sørger ulikt. Samtidig fins det psykologiske teorier som fremhever betydningen av ikke bare å skue tilbake på det tapte, men å se fremover og ta seg «andet fat».

Men er ikke skillingsvisene kjent for å la tårene trille og klagene strømme? Hvordan henger det sammen med kravet om å sørge måtelig? Her er det ikke snakk om et enten-eller, men om et både-og. *Først* kan man gi fritt utløp for «Angst og vande» (str. 6), deretter skal man legge seg Pauli ord på sinnet og «lad det derfor fare» (str. 12). Riktig nok skjer det historisk en forskyvning i balansen mellom de to reaksjonene. I 1600-talls-trykket om Sigvort Beck sørges det hardt, men kort, og hans jordiske liv sies det ikke noe om. Utover 1700- og 1800-tallet dveler man ved tristessen og interesserer seg for personen og omstendighetene rundt tapet. Men også her kommer oppfordringene gang på gang: «O sørg ei mere for Jers Søn, han har i Himlen nu sin Løn»;²⁵ «O græd ej I, som er tilbage»;²⁶ «O! græd da ei mere, min sørgende Ven!»;²⁷ «Men stil de Taarer, / De Sukke og Besvær / Som trykker dig og minde; / Men vid at du engang, / I Himlen mig skal finde».²⁸

Bare unntaksvis taper den religiøse trøsten sin kraft. «Den sørgende Due» er en 1800-tallsviser om sorgen ved den elskedes grav. Her er ingen faktiske personer nevnt, så det kan være en fiktiv sørgesang. Forfatteren av denne teksten klarer ikke å holde oppe troen på at «vi samles skal i Himlens Bo», til tross for at «Haabets Engel gyder Balsom i mit Hjerter» – det siste er trolig en allusjon til Wergelands *Svalen* (1841). I stedet degraderes håpet om gjensyn til en lengsel etter «evig Ro». Her har selvmedlidenheten og desillusjonen tatt overhånd:

Ja denne Brud'sang blev jo kold og øde;
 Her slumrer hun i Dødens Favn, o ve!
 Nei der findes ingen Drømme blant de Døde,
 Ei nogen Brud, ei nogen Elskere.

Slike formuleringer kunne ikke fungert i en kollektiv sammenheng, for fellesskapet må holde motet oppe. Teksten smaker mer av privat amatørlyrikk og kunne like gjerne stått på trykk i en avis eller et tidsskrift (med en velvillig redaksjon). Her ser vi to tendenser i 1800-tallets lyrikk på kollisjonskurs: Den moderne, følsomme, innadvendte poesien og den kollektive sangtradisjonen.²⁹

Barneperspektivet

I tekstutvalget kan vi skille mellom tre kategorier forfattere: En etterlatt skriver om et faktisk tap; en utenforstående skriver om et faktisk tap; en dikter skriver om et fiktivt tap eller gjendikter en bibelfortelling. Peder Olai Guldbrandsen Dybvig tilhører den første kategorien og Hans Jenssøn Nestelsø den andre. Dersom «Den sørgende Due» handler om et fiktivt tap, kan forfatteren plasseres i den tredje kategorien. Noen forfattere (eller trykke-

re) utstyrer sangene med lange, forklarende titler, mens enkelte bruker fotnoter. I «Det i spæde Ungdom afdøde Barns Trøste-Stemme Til Føelsomme Forældre» finner vi for eksempel ordforklaringer for danske lesere: «Grine bruger Nordmand altid for at see surt og vredagtigt – altsaa tvert imod de Danskes Grine».³⁰

Det er ikke uvanlig at ordene legges i munnen på en jegerperson, som får (eller overtar) rollen som forteller. Det kan være en av de etterlatte, som i sangen til Sigvort Beck, eller den døde selv. I enkelte tilfeller kommer den døde tilbake som gjenferd. Når fortelleren er et barn, får teksten en blanding av et barneperspektiv og et voksenperspektiv. Denne blandingen kan være høyst forskjellig, som de følgende to eksemplene viser.

«Det i spæde Ungdom afdøde Barns Trøste-Stemme til Føelsomme Forældre» ble trykt i Trondhjem i 1779 og skulle synges «som den bekiendte Svenske Viise: Kuldna Høst med Sludsk og Törkja». Her siktes det til Olov von Dalins «Kulden höst med regn och töckn», som ifølge Margareta Jersild er «en av de absolut största och mest spridda melodyperna överhuvudtaget inom svensk folkelig vissång».³¹ Forfatteren av skillingstrykket er anonym og formulerer en opplysningstidsvisjon av himmelriket gjennom 12 vers med firfotede trokeer og balladerim. I kraft av den retoriske tropen *prosopopeia* får den døde en stemme, og i dette tilfellet er det barnet som fører ordet og forklarer foreldrene hvor godt det er å bo i himmelen. Der slipper man alle besværligheter som hører jordelivet til, som «Kummer, Nød og Trang» (str. 5), «Al Slags Fare – Ondskabs Snare» (str. 8), «Skolers Fængsel, Ungdoms Trængsel» (str. 10), «Verdens Slud» og «Alders Sne» (str. 11). Himmelriket er et sted for opplysning og musikk, og barnet får her en fullt utviklet, voksen fornuft:

7.

Her er mere Godt og flere
 Herligheder for Guds Stoel,
 End jeg kunde Tusindlunde
 Ventet under Nordens Pool:
 Her min Alder Ingen kalder
 Barne-Liig – ney – Manddoms Fuld
 Ja! Forstanden Er, som Manden,
 Klar, som puurt og lutret Guld.

Det kan innvendes at dette ikke er et overbevisende barneperspektiv, men snarere en opplysningsmanns idealtilværelse. Mot dette kunne forfatteren svart at logikken er klar nok: I himmelen har barnet blitt en opplyst mann, og da må han jo snakke som en! At denne barne-mannen også elsker musikk fremgår av siste vers, hvor hyllesten til Gud skjer under full orkestrering (og med stadig større skrifttyper):

12.

Jeg min frelser Fauner, helser,
 Skuer i forklaret Glands:
 Tungen spiller Tusind' Triller --
 Klang! som overgaaer al Sands.
 Hid Guld-harpe -- ! Jeg vil skarpe
 Toner stemme til Guds Priis --
 Cherubiner! Seraphiner!
 Stemmer op paa Himmel-Viis!³²

I denne sangen overstyrer den voksne stemmen barneperspektivet. Den er et velment forsøk på å trøste «Følsomme Forældre», men gir ikke rom for deres sorg og savn. Den tar ikke Alvoret inn over seg.³³

I det andre eksemplet, «Barnet ved Moderliget», befinner vi oss i den andre enden av skalaen. Her er trøsten om himmelriket utsatt til siste strofe, nærmest påklistret av konvensjonelle hensyn, og vi møter et langt mer overbevisende barneperspektiv. Teksten har blitt tilskrevet den danske dikteren Frederik Paludan-Müller, men det er trolig feil.³⁴ I en artikkel i *Danske studier* fra 1957 argumenterer J. Nimb Lassen overbevisende mot at Paludan-Müller som 11-åring skulle skrevet diktet, og tidfester det til ca. 1800, altså før dikteren ble født. Som en alternativ forfatterkandidat lanseres den danske pastor Rasmus Lassen i Kværndrup, men siden det ikke fins håndfaste bevis, anser jeg forfatteren som anonym.³⁵ Melodiangivelsen er «Lille Clara», en populær sang av den svenske komponisten Olof Åhlström (1756–1835), som opprinnelig hadde tittelen «Barnsligheten».³⁶ Wergeland brukte den til «Asylbørnenes Sang den 1ste Marts 1839». Melodien ble tydeligvis assosiert med barn og barndom.

En av de mange variantene av «Barnet ved Moderliget», en dansk skillingsvise skrevet rundt 1800 (NTNU Gunnerusbiblioteket).

Forfatteren av «Barnet ved Moderliget» viser en sjelden sensitivitet for barnets måte å sanse og tenke på. I motsetning til det opplyste barnet i «Trøste-Stemme» har dette jeget ingen begreper om hva det vil si å være død. Hun eller han kan ikke forstå annet enn at moren sover uvanlig tungt. Teksten skildrer tidsrommet fra hun ligger på likskue til hun blir begravd, og det som gjør teksten gripende er at ingen forklarende voksenstemme kommer det forvirrede barnet til unnsetning. Ingenting gir mening. Folk oppfører seg merkelig og kler seg merkelig. Barnet kjemper hardt for å forstå og skape mening i kaoset:

Kjære Moder! hvorfor sover du
 Paa det haarde Egebord saa længe?
 Vil du aldrig vaagne mere nu?
 Ak! saa græder stedse dine Dreng.

Sig mig, hvorfor du er klæd saa hvid,
 Og hvorfor vor gode Fader græder?
 Hvorfor kommer vore Venner hid,
 Altid klædt i sorte Sørgeklæder?

Tiraden av spørsmål røper et sterkt savn, og barnet prøver fortvilet å gjenopprette hverdagslivets orden ved å vekke moren. Teksten slår om fra spørsmål til imperativer:

Moder, reis dig af din kolde Seng!
 Træk af dig dine lange hvide Klæder!
 Hør vor Broder – hør den lille Dreng,
 Som i Vuggen ligger der og græder.
 Ser du ei, hvor alle Stjernerne
 Svinde bort og Morgenrøden smiler –
 Thi du har jo sovet Dage tre

Og endnu i dybe Søvn du hviler.

Da reaksjonen uteblir, tolker barnet morens «dybe Søvn» som et resultat av hennes langvarige sykdom. Denne informasjonen gjør leseren i stand til å forstå årsakssammenhengen, men barnet selv vet ikke hvor alvorlig en sykdom kan være. Kanskje det er tretthet? Kanskje hun må hvile enda litt mer?

Kjære Moder bliver man saa træt
Naar man haver været syg saalænge?
Men du har jo og saameget grædt,
Derfor kan du nok til Hvile trænge.

Derfor skal du sove lidt endnu.
Ingen Taare fra dit Øie rinder.
Naar du vaagner, o, saa vaagner du
Frisk og sund som før med røde Kinder.

Jeg skal dække til din kolde Krop,
At du ret kan faae en rolig Slummer,
Naar du da til Slutning vaagner op,
Er du fri fra Sygdom, Graad og Kummer.

Uttrykket «vaagner op» får en dobbel bunn, siden det også vekker forestillingen om livet etter døden. Etter denne åpnings situasjonen gjør teksten et lite sprang i tid. Forhåpningene om bedring har ikke slått til, og i åttende strofe står barnet foran en likkiste – tolket som et skrin med lokk. Nye spørsmål reiser seg:

Skal du ligge i det kolde Skrin,
Som i Stuen staar med Laaget over?

Ak, saa kan jo aldrig Solens Skin
Lyse ind i Kisten, hvor du sover.

I niende strofe har vi forflyttet oss til kirkegården, hvor det samme uforståelige gjentar seg. Her skildres graven som et hus av leire:

Skal du ligge i det Huus af Leer
Hist paa Kirkegaarden, kjære Moder?
Ak, saa kommer Du jo aldrig meer
Hjem til os og til vor lille Broder?

Da til Graven, hvor vor Moder boer,
Tidt med mine Brødre hen jeg iler,
Og naar lille Broder bliver stor
Skal jeg vise ham, hvor Moder hviler.

Alle disse strofene har et gjennomført barneperspektiv. Det bidrar til en dikterisk *underliggjøring* av både døden, sorgreaksjonene og begravelseritualene. Det er som om vi ser det for første gang: Skal hun ligge i et skrin med lokk? Skal hun bo i et hus av leire? Sangen utmerker seg litterært ved et fravær av belæring. Den makter å skildre modertapet som ikke bare trist, men også som absurd og uhyggelig. Først i siste strofe kommer den konvensjonelle tanken om gjensynet i himmelen. Her fornemmer man en voksen stemme som taler gjennom barnets munn. Men trøsten er likevel fattig, all den stund det sørges hardt på jorden:

Naar vi samles da i Himmerig,
Hos de Engle smaa i Evigheden –
O, saa skal vi nok fortælle Dig
Hvor vi sørgede og græd heneden.

«Barnet ved Moderliget» fins i flere varianter, blant annet under titlene «Barnet ved sin Moders Lig» og «De sørgende Børn». ³⁷ I plateserien *Frem fra glemselen* (nr. 10) kalles den «Barnet ved moderens bære». Det tyder på at den har vært populær, og populariteten har utvilsomt noe med barneperspektivet å gjøre. I likhet med «I en Sal på Hospitalet» ³⁸ og H.C. Andersens «Moderen ved Barnets Dødsseng» ³⁹ har vi å gjøre med et barn som ikke overskuer den tragiske situasjonen.

Sørgesangens særmerker og *topoi*

Topoi er det retoriske begrepet for de «steder» hvor momentene og argumentene til talen ligger, altså dens tematiske reservoar. Noen standard-momenter har vi allerede møtt, som 'livet etter døden' og 'gjensynet i himmelen'. Hos skillingsviseforfatterne finner vi også andre tematiske og stilistiske særtrekk.

Et av dem er *det følsomme språket*. Det er en litteraturhistorisk sannhet med modifikasjoner at dette dukker opp med tidlig-romantikken på slutten av 1700-tallet. Elegisk diktning har alltid vært emosjonell. Gjennom hele middelalderen benyttes man seg av troper og figurer som gikk under samlebetegnelsen *amplificatio* (forsterkning), som innebar apostrofer, utrop, overdrivelser, retoriske spørsmål og gjentakelser med variasjon. ⁴⁰ Biskop Jens Nilsson bruker dem flittig i sitt lange klagedikt over datteren Karine, *Elegidion* fra 1581. ⁴¹ I barokken dyrket man i tillegg kontrastene, selvbekreidelsene og nedsnakkingen av det jordiske livet, som hos Kingo og Dorothe Engelbretsdatter. Men det er riktig å si at det skjer en *endring* i det følsomme språket som setter avtrykk i skillingsvisene fra 1800-tallet. I sørgesangen om Sigvort Beck fra 1623 ble følelsene uttrykt gjennom utropsord («Ach vee»), benevnelser av følelser («Sorg», «Angst»)

og benevnelser av kroppslige reaksjoner («Graad»). Døden ble fremstilt allegorisk som en «Herre» og beskrevet gjennom sine attributter («Piile skarper end Suærd») og handlinger («Hand tager bort baad' fattig oc riig»). Slik uttrykker man seg ikke på 1800-tallet. De allegoriske fremstillingene av Døden forsvinner eller dempes til metaforiske genitivskonstruksjoner som «Dødens Vinger», «Sygdommens Haand», «Livets Timeglas» og lignende. Dødsfallene får også en *forklaring*, enten en årsaksforklaring (sykdom, ulykker) eller en religiøs forklaring (Guds inn gripen). Når det gjelder utropsordene, erstattes som regel «Ach» med «O» og kombineres med en apostrofe: «O Skjæbne tung», «O Ynk og megen Klage», «O Moder». Følelsene uttrykkes på mer indirekte måter. I «Barnet ved Moderliget» nevnes ikke fortvilelsen med et ord; den kommer bare til uttrykk mellom linjene, i kraft av de gjentatte spørsmålene og de manglende svarene. På 1800-tallet blir dessuten språket rikere på stemnings skapende metaforer, adjektiver og antropomorfismer: «Gravens kolde Skjød», «Stjernens milde Glans», «Nattergalens dunkle Sang», «Glædens hulde Blomster», «Himlens søde Hvile», «Sorgens Harpe», «Sygdommens Haand». Slike genitivskonstruksjoner kan ikke kalles possessive (av typen «barnets sorg»), fordi det første leddet (possesoren) ikke er en person, men en ting eller en abstrakt størrelse, for eksempel sorgen selv. De ligner mer på definerende eller partitive genitiver, men *likheten* med possessive uttrykk bidrar til å gjøre tingene levende.⁴² I «En Søragesang over en dreng fra Gaarden Sværdstad og to Piger fra Haugsteen i Rakkestad» fra 1864 heter det avslutningsvis at «Bølgen lukker sig og kvæder / En Gravsang midt i Nattens Skjød».⁴³ I samme sang legges det også inn lengre skildringer, som i strofe 3:

Septembersolen venligt luer
Henover Fjelde, over Dal,

Og speiler sig i Bølgens Buer,
 Som om den til en Højtid skal –,
 Og Kirkens Klokke kjærligt kalder
 Til Bøn og Andagt En og Hver,
 Og mangen jordisk Tanke falder,
 For Frelseren at være nær.

Denne strofen – som synes å være inspirert av Andreas Munchs «Brudefærden i Hardanger» fra 1849 – har til hensikt å bygge opp en følelse av glede og idyll, for at drukningsulykken skal oppleves desto mer gruffull. Men vi finner også eksempler på melankolske stemningsbilder, som i (den fiktive) «Længselen ved Graven»: «Kom og se ind på en Kirkegaard, / Der staar en Grav med et Mindesvaard, / Og ind ved Graven en Pige staar, / En Blomsterkrands prydet hendes Haar.» Dette språket er ikke konstruert for å uttrykke en følelse, det skal *vekke* en følelse – og medfølelse.

Et annet særtrekk er *redegjørelsen for dødsfallet*. Mange av sangene gir nøyaktige opplysninger om navn på avdøde og dato for dødsfallet. Når det gjelder barn, opplyses det ofte om alder. Et tema som vies mye plass fra slutten av 1700-tallet, er dødsårsaken, særlig når det dreier seg om brå død, for eksempel ved mord eller ulykke. Da finner vi ikke sjelden et handlingsreferat på forsiden av trykket, gjerne som en del av tittelen, som

En Veemodig Klage-Sang om Den ynkelige Begivenhed, da Husmanden Anders Andersen og Husfrue Kirsten Hansdatter af Lunde Sogn i Fyhn, befandtes den 4 Augusti om Natten at have druknet sig selv; tillige deres 3 Børn, som med et Reeb vare sammenbundne, (og var det over en lang Mark de først maatte slæbe dem, førend de kunde naae Vandet, hvori de druknede sig); da den ældste af disse Børn var overbeviist om et ringe Tyverie, som blev funden i Forældrenes Huus [...].⁴⁴

Dette trykket er fra 1780 og gir en engasjert redegjørelse for de grufulle drapene. Hendelsesforløpet er likevel ofte mer utførlig skildret i sørgesangene fra 1800-tallet, som i visen om drengen fra gården Sværdstad, om dampskipet Møres forlis, og «om en Pige som gik til Marken for at samle Kraturene, men som fand sin Død ved et ulykkeligt Fald, som ganske knuste hendes Hoved og først blev funden den tredje Dag derefter».⁴⁵ Selv om forfatterne ikke har vært til stede ved ulykken, synes de å være godt informert. I sistnevnte sang får vi blant annet vite at piken «raabte Gud om Naade For Jesu Blod saa rød» før hun segnet om (str. 8). Skildringen av hendelsesforløpet synes å møte et naturlig behov for forklaring og mening.

Mange av sangene ender i en *avskjed med de etterlatte*, og det kan være enten fortelleren eller den døde som fører ordet. I «En Sørge-Sang over Christian Johan Wiig og hans Stedsøn, af Næverfjord» finner vi begge varianter. I fjerde strofe vender fortelleren seg mot enken:

Dybtsørgende, o Enkevinde!
 Som ene her i Sorgen gaa,
 Du knytter har saa kjære Minder
 Til dem, du nu her savne maa;
 Det bittert var, du sidde maa
 Igjen med tre forladte Smaa.

Mot slutten av sangen, i 16. strofe, overtar imidlertid den avdøde som forteller, og tar farvel med kone, barn og mor:

Farvel min dyrebare Kone,
 Gud, Herren, din Beskjæmer vær,
 Du kvæder nu vel Sørgesange,
 Fordi at jeg nu borte er;

Men tænk, vi samles skal igjen
I Himlens ny Jerusalem.

Modtag mit Farvel, Børn kjære!
Og hør Jers Faders sidste Ord:
«I maa med Taalmod Alting bære,
Og adlyde stedse Eders Mor,
Adlyd Guds vise, gode Bud,
Han fører alting herligt ud».

Farvel, min kjære ømme Moder!
Det er din Søn, hans sidste Ord,
Tak for de mange, mange Goder,
Og for din Kjærlighed saa stor;
Nu gaar jeg fra dit Aasyn ud,
Og følger stedse Lammets Bud.

Slike avskjedsscener er emosjonelle høydepunkter i sørgesangene. Men nettopp fordi de er så triste, får de aldri avslutte dem. Det trengs noen fortrøstningsfulle ord til slutt, og de kommer gjerne i form av en bønn til Gud:

Trøst, kjære Herre Gud og Fader
Enhver, som Sorgens Byrde bær!
Vær du de Faderløses Fader,
Ja Enkers Skjold og Værge vær!
Før os fra denne Jammerdal,
Til dig i Himlens Frydesal!

I sørgesangene brukes det også *bibelske eksempler*. For å gi de etterlatte styrke i sorgen, kommer det ofte eksempler på gode mennesker som har gjennomgått det samme og kan fungere som

forbilder. Gjengangerne er Job, som ble fratatt familie, buskap og helse (Jobs bok), Jacob, som sørget over sønnen Josef (1. Mos. 37), Noomi, som mistet mannen Elimelek og sønnene Mahlon og Kiljon (Rut. 1) og Kong David, som sørget over sønnen Absalom (2. Sam. 18). I tillegg kommer de sørgende foreldre som opplevde at Jesus vekket barna til live, som synagogeforstanderen Jairus (Mark. 5, 41–42) og enken i Nain (Luk. 7, 11–17). For eksempel skriver skolelærer O. Chr. Sørensen i «En Sørge-Sang over Kristian Fr. Arild Kvalsund», idet han henvender seg til foreldrene:

Naomi mistet haver
 Sin kjære Ægtemand,
 Derfor hun sig belaver
 At gaa fra Noabs Sand;
 Den Sorg var tung at bære,
 Som laa paa hendes Bryst.
 I samme Sorg maa nære,
 Som har Jers Hjerte kryst.

Ved å påpeke likheten – at det dreier seg om «samme Sorg» – setter forfatteren de etterlatte inn i en aktverdigg arkaisk tradisjon. De er ikke de første og skal ikke bli de siste som opplever slike tap. Det er verdt å merke seg at eksemplene alltid kommer fra Bibelen, ikke fra gresk-romersk mytologi (Orfeus, Pan) eller norrøn diktning (Gudrun, Egil Skallagrimsson). Den slags er forbeholdt den høylitterære elegien.

Fortellingen om det enkelte dødsfallet settes gjerne inn i en ramme av *generelle betraktninger om livets ustadighet*. Vi finner åpningslinjer som: «Ustadig er Alt paa Jorden, / Ustadighed er vores Kaar, / Den bringer ofte med sig Sorgen, / Ja følger med os hvor vi gaar.»⁴⁶ Eller: «Af Intet vi er her oprunden, / Og staar som Markens Blomst en Tid, / Til vi omsidder vorder

funden, / At visne bort i Dødens Strid.»⁴⁷ Slike betraktninger inngår i en slags deduktiv logikk, hvor det enkelte tilfellet blir nok en bekreftelse på en allmenn lov. Kanskje skal det også funge som trøst. Et humoristisk mot-eksempel på at ustadigheten alltid bringer sorg, er «Om den vegelsindede og letsindige Kone; Alle vanartige Koner til Eftertanke», trykt i Bergen i 1801. Her kommer den tilfældige døden som en befrielse: «Gud skee Lov! min Mand er død, / Og jeg er bleven Enke; / Med Fred jeg spise kan mit Brød, / Og intet skal mig krænke».⁴⁸

En tilbakevendende metafor for sjelens forening med Gud, er *Kristi brud* eller «Jesu Brud», og himmelen kan da omtales som en «Brudesal». Både kvinner og menn, voksne og barn kan være Kristi brud. Metaforen er idylliserende, men et grotesk mot-eksempel finner vi i 1800-talls-visen «Bryllupet på Klæt».⁴⁹ Ifølge Alf Prøysen er den skrevet av «presten Dahl» i anledning «en ondartet halsesyke som gikk over Trøndelag» på midten av 1800-tallet.⁵⁰ Hvis det er riktig, må det dreie seg om presten Niels Nielsen Dahl (1806–1854). Han var bondesønn fra Veøy, gjorde seg bemerket ved sin dikteriske begavelse i ungdomsårene, og ble teologisk kandidat i 1830. I en periode var han personellkapellan (hjelpeprest) hos den kjente presten og opplysningsmannen Niels Griis Alstrup Dahl i Eivindvik, som Henrik Wergeland skrev om i det kjente diktet «Eivindvig»: «Brød af Steen og Aand af Striler / Dahl i Eivindvigen tvang.»⁵¹ I 1838 ble *vår* Dahl, altså Niels Nielsen Dahl, residerende kapellan i Melhus i Sør-Trøndelag, og fra 1851 sogneprest i Nordfordeid.⁵² Skillingsvisen er trolig skrevet i tiden fra Melhus, og det må ha vært høy barnedødelighet på nabobygda Klett i Leinstrand på denne tiden. Kanskje har det som Prøysen sier dreid seg om «en ondartet halsesyke». I sangen heter det at en «Morderengel vandrer omkring fra Gaard til Gaard» (str. 12) og at «Skarer af rene Sjæle til Himmelen opsteg» (str. 13). Den som fører ordet, er presten som

Bryllupet paa Klet.

Mel 1. En snerig Vise sig hører nu opaf.

1. Der stod paa Klet et Bryllup, vns sørend
Sneen faldt, Der var en Vrangde Væster, og
saaft beereit var alt; Men alle, som det pleier at
være Bryllupsst, Der holdtes ingen Tønde, og der
høites ei Rust.

2. De toende Hustru's Døtre var Brude samme
Dag, Da derfor var af Kender laa høitidsfulst et
Lag. Den ene, som hed Karen, var det en ette
Aar, Hun havde ligant Rosen, som i sin Knop-
ning staa.

3. Den anden, som hed Anna, var Karen
høgt var, Hun havde ligant Liljen, som Tugget
taet har, Nu laa de begge blege ubi sin Brudgoms
Kavn — de havde ja den samme — og Døden var
hans Kavn.

4. Der Karen laa saa freidig og rank, ret
som et Lys, saa om med Lyst hun modtog sin
Brudgoms kolde Kys; men Kærlig siden Anna hun
laa saa angret ud, Som om hun saudi det tungfont
at være Dødens Brud.

5. Et hvar, bedste Vinod ei sparte deres Mor,
En Præsteheds hun gav dem af Røplinger og Aler,
En lille Vinod's Vige og Morte skatte did, Som
hædte saa fortrinligt den Marmorpande hvid.

6. De holdt i hvar Hænder, snart skænkte hin
i Mund, Åra sidde Sommeriden en Krans af Kar-
lens Gulb, De havde selv dem plukket paa deres
Fæders Eng — mindst tænkte de — til Smukke
for deres Brudsfeng.

7. Da Sergen var en Aiste forfæmmed, hvi-
bran Med tiffed Vaag udfoarten og stadseig og Mo-

«Bryllupet på Klet» kan ha vært skrevet av presten Niels Nielsen Dahl i hans tid som residerende kapellan i Melhus, 1838–1851 (NTNU Gummerusbiblioteket).

begraver de to søstrene Anna og Karen, henholdsvis syv og åtte år gamle. Han skildrer begravelsen konsekvent som et bryllup, hvor de to søstrene har samme brudgom – ikke Kristus, men Døden:

Der Karen laa saa freidig og rank, ret som et Lys,
som om med Lyst hun modtog sin Brudgoms kolde Kys;

men stakkels liden Anna hun saa saa angest ud,
Som om hun fandt det tungsomt at være Dødens Brud.

I denne sangen uteblir de tradisjonelle trøsteformularene. Selv ikke presten har et Pauli ord å tilby; det er bare jordpåkastelsens ritualer tilbake: «Gud trøste baade Fader og Moder, som skal staa / Og høre Børn saa fagre slig Vielse at faa!» (str. 11). I stedet for å løfte blikket mot himmelen til slutt, retter han det mot kirkegården, som har fått så mye næring i det siste:

Nu Sneens Lagen skjuler saamangen mistet Skat,
Som Ømheden begræder i ensom, mørke Nat,
Og Kirkegaarden neppe vil blive noget Aar
Saa rig på skjønne Blomster som nu i næste Vaar.

Er de skjønne blomstene en metafor på de gjenoppstandne barna, et bilde på naturens evige kretsløp eller en påminnelse om de råtnende barnelikene? De kan tolkes på alle måter, og dette gjør «Bryllupet på Klæt» til et sterkt litterært monument over 1800-tallets høye barnedødelighet.

Når sjelen relokaliseres til himmelen, hva skjer da med *legemet*? Himmelske aktiviteter som korsang antyder at det på en eller annen måte følger med. I sjeldne tilfeller kan den døde vende tilbake som gjenferd i sin kjente skikkelse, ikke fra himmelen, men fra graven, hvor hun eller han tilbringer en tid før himmelfarten. I «Den fromme Frue Signe paa Sotteseng laa», trykt i Christiania i 1827, kommer moren tilbake for å trøste barna og stramme opp eksmannen og hans nye kone, som vanskjøtter dem.⁵³ Det er Gud som har tillatt henne å vende tilbake:

I Graven der falmes de rødeste Kind,
I Graven jeg boer og fra Graven jeg kommer,

Jeg hørte jo Sorg i mit Hvilested ind,
 Der rørte min Klage den evige Dommer,
 Jeg reiste de mødige Lemmer i hast,
 Saa Murene revned' og Murene brast.

Foruten å alludere til Johan Nordahl Bruns påskesalme «Jesus lever, graven brast» fra 1786, viser dette at den fromme frue Signe er en skikkelig løvemor. Etter hennes jordiske comeback, skjerper den nye stemoren seg betraktelig. Om Signe får beholde sine «Lemmer» når hun en gang forlater graven til fordel for himmelen, er imidlertid usikkert.

Når det gjelder selve liket, sier sørgesangene lite om det. Ulekre detaljer unngås som regel, men unntak fins. I «En smuk og sørgelig Sang om den skrækkelige Tildragelse som gik for sig på Kongsvinger Jernbane den 4de Desember 1862» omtales lokomotivfører Martin Pedersens maltrakterte kropp.⁵⁴

Aldrig vel i sine dage
 Martin Sligt oplevet har.
 Til en gruelig Kjødkage
 Legemet forvandlet var.
 Og hans unge Blod så rød
 Ned i Glommens Vande flød.

Uttrykket «en gruelig Kjødkage» tyder på at sangen har et satirisk preg. Makaber er også skildringen av klokker og dannebrogsmann Ole Estensen Melhus' lik i minnesangen over ham fra 1830, forfattet av informator A.R. Gylland.⁵⁵ Han er så dypt savnet at vennene gjerne ville grave ham opp igjen, om de kunne.

O! Kunde vi kradse af Graven Dig ud,
 Med blodige Fingre; jeg vidner for Gud,

Vi sparede ingen Umage,
 At slæbe ham op af det stinkende Bo,
 Hvor nu dette Støv er nedsænket til Ro,
 Og Ormene gnave hans Aske.
 Gud samle vor Graad i sin Flaske!

I disse linjene er det en fortvilelse og en sans for realisme som blir med helt inn i de religiøse betraktningene. I strofe 12 heter det:

Lad Ormene pille den stinkende Krop,
 naar Sjelen bevinget til Himlen far op,
 hvor Saligheds Krands skal flettes
 og Kronen om Tindingen sættes.

I sørgesangene finner vi også *metalitterære trekk*, noe som er velkjent fra elegisk diktning. Noen ganger handler det om vanskelighetene ved å finne ord i sorgens stund, andre ganger om ordenes virkning på lytteren eller dikteren selv. Etter å ha kvedet «Sonatorrek», velger for eksempel Egil Skallagrímsson å leve videre tross alt. Derfor er det ikke overraskende at skillingsvisene iblant vender oppmerksomheten mot seg selv. De metalitterære kommentarene kan være av ulik type. Noen fremsettes av litterær beskjedenhet:

En Sørgesang jeg her fremfører,
 Dog med uøvet Pen i Haand.
 Paa Søen ofte sker Ulykker.
 Jeg ikke alt optegne kan.⁵⁶

Andre fremsettes for å understreke et uttrykksbehov:

Stem i min Sjel! Med Sorge-Klage,
 og syng din Sang af Hjertet ud.
 Stor Sorg og Graad i disse Dage
 Er os tildelet af vor Gud.⁵⁷

I 1700-talls-trykket «Høvedsmandens Jephthæ Datters Svane-Sang», som har et bibelsk motiv, finner vi et sjeldent tilfelle av klassisk påvirkning. I den greske bukolske elegien var det vanlig å påkalle naturen for å delta i klagesangen.⁵⁸ Slik også i dette trykket, men her er det den dødsdømte selv som fører ordet, nemlig datteren til Jefta, han som ledet israelittene til seier mot ammonittene og lovet Gud en offergave – den første av husstanden som møtte ham da han kom hjem (Dommerne 11.30–40). Dessverre var det hans eget kjøtt og blod, og nå påkaller hun allnaturen for å bli «en Tunge»:

Hører til I grønne Enge,
 Hører til I Skove all,
 Hører til I Blomster-Senge,
 Løv og Græs udi et Tall:
 Agter paa min Svane-Sang,
 Tegner mine Taarer mang',
 Alt det skabt er, blir en Tunge,
 Som min Svane-Sang skal siunge.

Slike bukolske påkallelser er sjeldne i sørgesangene. Men at sangen kan ha en lindrende effekt, er et uuttalt premiss for hele sjangeren. Ellers kunne man nøyd seg med å tale.

Skillingsvisene i lys av psykologisk sorgteori

Sørgesangene er tidstypiske, men noe av det vi kaller tidstypisk lar seg forstå som historiske varianter av allmennmenneskelige reaksjonsmønstre – i det minste slik de er beskrevet i psykologisk sorgteori. Når det gjelder den frelsesvissheten som ligger til grunn for sjangeren, kan den tolkes som et behov for å opprettholde de emosjonelle båndene til den avdøde. Som J. William Worden og flere andre psykologer har argumentert for, går sorgprosessen ikke ut på å bryte slike bånd, men om å omforme og videreføre dem. Det innebærer at de etterlatte må *relokalisere* det tapte objektet, finne et nytt sted for det, et «indre rom» hvor de fremdeles kan bære det med seg. Når det gjelder foreldre som har mistet barn, skriver Worden:

If we think of relocation, then the task for the bereaved parent is to evolve some ongoing relationship with the thoughts and memories that they associate with their child, but to do this in a way that would allow them to continue with their lives after such a loss.⁵⁹

Det er nettopp det Peder Olai Guldbrandsen Dybvig gjør når han skriver om sine «elskede og uforglemmelige Børn» rundt 1865. Han holder minnet om dem levende og tenker på hvordan de har det i sin himmelske tilværelse.

Refleksjonene over livets vilkår kan på sin side tolkes som et forsøk på å gi tapet en mening – eller å motarbeide opplevelsen av meningsløshet. Psykologene Ronnie Janoff-Bulman og Cynthia McPherson Frantz påpeker i artikkelen «The Impact of Trauma on Meaning: From Meaningless World to Meaningful Life» at de etterlatte søker mening på to ulike plan.⁶⁰ Det første kalles «meaning as comprehensibility» og dreier seg om tapet kan

forklares på en måte som gir mening innenfor et system av aksepterte regler eller teorier. Skillingsvisene bruker her en dobbel strategi, ved å peke både på naturlige årsaker (ulykker, sykdom) og på religiøse årsaker (Guds inngripen). Det andre planet kalles «meaning as significance» og dreier seg om hvorvidt tapet kan gis en verdi. Det er særlig her den religiøse forklaringen i sørgesangene blir viktig. Tapets vinning ligger i en økt innsikt i verdens ustadighet og en økt oppmerksomhet om å leve som en god kristen.

Å søke etter mening er uløselig knyttet til det å fortelle. «[S]tories are the 'heart' of the matter», sier psykologen Robert A. Neimeyer i artikkelen «The language of loss: Grief therapy as a process of meaning reconstruction». Her sammenligner han sorgprosessen med det å skrive – eller omskrive – en roman. Det er en livsfortelling som må redigeres:

Like a novel that loses a central character in the middle chapters, the life story disrupted by loss must be reorganized, rewritten, to find a new strand of continuity that bridges the past with the future in an intelligible fashion. The inability to encompass the loss experience within the «master narrative» of one's life is especially stark in instances of trauma (...), but the necessity to edit or reauthor aspects of one's life is present in normative losses as well.⁶¹

I skillingsvisene er det kristendommens lære om frelse og evig liv som er grunnfortellingen. Gang på gang ser vi hvordan den enkelte tapserfaringen tilpasses et slikt «master narrative».

Ut over dette må vi formode at den kollektive sangen i seg selv har en funksjon i bearbeidingen av tapet. Den gir sosial støtte og samler fellesskapet om viktige verdier. Som det heter i liktalen over de omkomne fra dampskipet Møres forlis:

Dog vil jers skyldighed
til sidste ære-minde,
rundt disse kjæres grav
et rim at sammenbinde.⁶²

Her formuleres et poeng som moderne sorgteoretikerne ofte overser. Å håndtere tap innebærer ikke bare å uttrykke sorg, bearbeide minner og opprettholde emosjonelle bånd. De etterlatte har også en *plikt*, en «skyldighet», overfor de døde. De skal æres med et verbalt minnesmerke. Det er en eldgammel tradisjon. I antikken holdt man retoriske lovtaler.⁶³ I skillingsvisene binder man et «rim» rundt de kjæres grav.

Noter

- 1 Dybvig, *En Sørgesang, over trende elskede Sødskendes Bortgang af Verden* (U.s.: u.å. NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 20:599).
- 2 *Folketeljing 1865 for Tranø prestegjeld* (Tromsø: Universitetet i Tromsø, 2014), 20. http://xml.arkivverket.no/folketellinger/hefter/1865/19Troms/f8651927_hefte.pdf.
- 3 Ulike melodi-alternativer til «Det hendte sig Jefta» er oppført i Catharinus Ellings *Vore religiøse folketoner* (Oslo: Jacob Dybwad, 1927), 30–32, og i *54 viser og stev fra Øst-Telemark*, redigert av Turid Askjem mfl. (Oslo: Grøndahl & Søn Forlag, 1984, 135. Sangtittelen er hentet fra sangens første linje. Petter Dass' opprinnelige tittel var «Om Jephthæ Løfte».
- 4 Eivor Andersen Oftestad og Kristin Bliksrud Aavitsland skriver om Luthers syn på barn og foreldre: «Å føde og oppdra barn var altså det primære kristne kallet: barna var 'livets frukt', *Lebens-Früchte*, skjøre planter i Guds hage, som foreldrene skulle passe på og dyrke frem. Foreldrene var å forstå som betrodde gartnere som tjener Guds rike med å dyrke frem vekster til Guds paradis.» Oftestad og Aavitsland. «Barnets minne». I Tarald Rasmussen (red.). *Å minnes de døde* (Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2019), 206.
- 5 Om litterære elegier, se Sune Auken: *Eftermæle. En studie i dansk dødedigtning fra Anders Arrebo til Søren Ulrik Thomsen* (København: Museum Tusulanums Forlag, 1998); Peter Sacks: *The English Elegy. Studies in the Genre from Spenser to Yeats* (Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1985); David Kennedy: *Elegy* (New York: Routledge, 2007).
- 6 Stor takk til Siv Gøril Brandtzæg, NTNU, Astrid Nora Ressem, Nasjonalbiblioteket, og Karin Strand, Svenskt visarkiv, for hjelp til å finne frem i skillingstrykk-arkivene. Takk også til Trond Haugen, Nasjonalbiblioteket, som har vært en trollmann i musikk-arkivene.
- 7 «Sonatorrek», eller «Sønnetapet» på norsk, fins i kap. 79 i *Egils saga. I Islendingesagaene I* (Reykjavik: Saga forlag, 2014). Den fulle tittelen på Naja Marie Aids bok er: *Har døden taget noget fra dig så giv det tilbage. Carls bog* (København: Gyldendal, 2017). For analyse av disse tekstene, se Markussen 2012 og 2015, og Berka 2019.

- 8 «Det stærkt individualiserede og nuancerede portræt af afdøde er et af de mest karakteristiske træk ved den moderne dodedigtning», skriver Sune Auken i *Eftermæle. En studie i dansk dodedigtning fra Anders Arrebo til Søren Ulrik Thomsen* (København: Museum Tusulanums Forlag 1998), 163.
- 9 Wergeland. *Henrik Wergelands skrifter*. Bind 5. (Oslo: Gyldendal, 1957).
- 10 Seivaag. *En Sørge-sang om dampskibet «Møre»s forlis* (Trondhjem (1912): NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 2:44, 1912).
- 11 Hauglid. *Jeg gaar hjem*. I *Sange* (U.s. 1800: Oslo: Nasjonalbiblioteket, NS 3521, nb.bibsys.no (999919899099202202)). Det er uklart om denne omhandler et faktisk eller fiktivt tap. Kanskje er det en sang som man kunne ty til i barnebegavelser.
- 12 Fleischer, R.G. og Lyder Sagen. *Tale og Grausang over en Yngling af Kystværnets Division: Lars Andersen Drotningevig ...* (Bergen: 1808. Nasjonalbiblioteket, 'løs samling' No 8 74).
- 13 Anon. *En Veemodig Klage-sang om Den ynkelige Begivenhed, da Huusmanden Anders Andersen og Husfrue Kirsten Hansdatter af Lunde Sogn i Fyhn, befandtes den 4 Augusti on Natten at have druknet sig selv; tilligemed deres 3 Børn ...* (U.s.: 1780. Nasjonalbiblioteket, Aalands visesamling, 771.).
- 14 Anon. *Enhver Troe understaattes Klage ...* (U.s.: Nasjonalbiblioteket, Aalands visesamling, 487, 1751.); Anon. *Den i Livet umistelige og uskatteerlige og Døden Høyst-savnede og Høy-salige Fystinde og Frue, Frue Lovise, Dronning til Dannemark og Norge, de Venders etc ...* (U.s.: 1752. Nasjonalbiblioteket, Aalands visesamling.
- 15 Anon. *Klage-Digt Over Den Skadelige Ildebrand ...* (Bergen: 1764. Nasjonalbiblioteket, Aalands visesamling.)
- 16 I sin avhandling *Lyckans betydelse. Sekularisering, sensibilisering och individualisering i svenska skillingstryck 1750–1850* diskuterer Anna Nilsson historiske endringer i lykkebegrepet. Mens «lyckan» på 1700-tallet var underordnet det guddommelige forsynet og betegnet fremgangen i det verdslige liv – intimt koblet sammen med motgang og ulykke – blir den på 1800-tallet i en vis grad koblet til subjektiv glede i det dennesidige liv (Nilsson. *Age-rings Bokförlag*, 2012). I sørge-sangene i mitt utvalg er lykken assosiert med gode, nære relasjoner, men den er samtidig underordnet

- forsynet. Det er Gud som avgjør hvor lenge den jordiske lykken varer. Den himmelske lykksaligheten er derimot evig.
- 17 Rasmussen. «Reformasjonen, døden og de døde». I *Å minnes de døde*, redigert av Tarald Rasmussen (Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2019), 17.
 - 18 Auken. *Eftermæle* (København: Museum Tusulanums Forlag, 1998), 58–59.
 - 19 Nestesø. *En sørgerlig Dict / Om Ærlig / Velbyrd, oc salige mands / SIGVORT BECKS...* (København: 1623. Nasjonalbiblioteket, Peder Rafns visebok, 54).
 - 20 Fra andre kilder vet vi at Sigvort Beck blant annet ble satt til å gjennomgå regnskapet til Danmarks første aksjeselskap, Ostindiske Kompagni. Se Rindom. *Ostindisk Kompagni 1616–50 – en studie i organisation og handel* (København: Københavns Universitet, 1995), 30.
 - 21 Thomissøn, Hans. *Den danske Salmebog*. https://salmer.dsl.dk/thomissøn_1569/25/8?meta=introduktions (lest 2021-11-21).
 - 22 1. Tess 4.13–14. *Bibelen* (Oslo: Det norske Bibelselskap, 2011).
 - 23 Shakespeare, William. *Hamlet* (London and New York: Routledge, 1990), 184–185. Shakespeare er blant de første som stiller seg kritisk til denne sørgernormen. Han interesserer seg for Hamlets langvarige sorg.
 - 24 Kong Harald. «H.M. Kongens tale ved den nasjonale minnemarkeringen for 22. juli 2011. Oslo Spektrum, 21. august 2011». <https://www.kongehuset.no/tale.html?tid=93376> (lest 2020-06-23).
 - 25 Sørensen. *En Søragesang over Morten Pedersen Meiland ...* (U.s.: u.å. Nasjonalbiblioteket, 'løs samling', 149).
 - 26 Anon. *En Søragesang over en Dreng fra Gaarden Sverdstad* (Sarpsborg: u.å. NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 21:627).
 - 27 Gylland. *Mindesang over Klokker og Dannebrogsmænd Ole Estensen Melhus ...* (Trondhjem: 1831. NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 7:185).
 - 28 Sørensen. *En Sørge-Sang over Kristian Fr. Arild Kvalsund, der afgik ved en hastig Død den 4de Oktober 1864* (Hammerfest: u.å. NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 21:601).
 - 29 Også i skillingstrykket *To smukke Viser* i Anno Glomdalsmuseets arkiv fins det en sang – *Den Anden* – som ender i desillusjon. Her kommer det døde barnet til syne som en engel, men forsvinner

- igjen: «Troløse Haab, – du sveg – det er forbi». I likhet med «Den sørgende Due» synes denne å handle om et fiktivt tap. Anon. *Den Anden*. I *To smukke Viser* (Christiania: u.å. Anno Glodalsmuseet, HV SKT 044-077. 71574079590002201).
- 30 Anon. *Det i spæde Ungdom afdøde Barns Trøste-Stemme Til Føelsomme Forældre*. (Trondhiem: 1779. Nasjonalbiblioteket, Aalands visesamling, 751).
- 31 «Kulna höst med regn ock töcken», som opprinnelig hadde tittelen «Höst Tankar, Wisa», er et humoristisk dikt av Olof von Dalin (1708-1763) om valgets kvaler ved å skulle gifte seg. Se Dalin, *Samlade skrifter*. Førsta delen: 2. Poesi (Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet, 2017), 232–233. Diktet ble svært populært og fikk etter hvert flere tonesettinger og tekstvarianter. Disse diskuteres utførlig av Margareta Jersild i avhandlingen *Skillingstryck. Studier i svensk folklig vissång före 1800* (Stockholm, Svenskt visarkiv, 1975), 161–162, og i kommentarutgaven Dalins *Samlade skrifter. Andra delen: 2. Kommentar til poesi* (Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet, 2018), 252–253.
- 32 Ordet «Fauner» i første linje må bety «favner», og skulle da vært skrevet med liten forbokstav. Ellers kunne man tro at noen antikke fauner hadde forvillet seg inn i englekoret.
- 33 Alternativt kan teksten leses som en subtil parodi over trøstesanger. Melodiangivelsen til «Kulna höst» kan understøtte det. Jeg tror likevel det dreier seg om et ikke helt vellykket forsøk på en trøstesang.
- 34 For eksempel i dikt-antologien *Digte til Mor af danske forfattere* er Paludan-Müller oppgitt som forfatter til sangen (Rosenkilde og Bagers forlag 1947), 44–45.
- 35 Artikkelen heter «Kjære moder, hvorfor sover du? – Et omstridt dikt» og «gengiver hovedpunkterne af en udførlig undersøgelse (...) efterladt af afdøde pastor J. Nimb Lassen». Se *Danske studier* (København: J.H. Schultz forlag (1957), 132–133.
- 36 Den er gjengitt i *Sange fra det danske Huus- og Selskabsliv i tidligere Tid*. Udgivne med Ledsagelse for Pianoforte af A.P. Berggreen (Kjøbenhavn: C.A. Reitzels Forlag, 1871), 47.
- 37 *Barnet ved Moderliget* (Kjøbenhavn: Nasjonalbiblioteket, 1852).
- 38 «I en Sal på Hospitalet» fins ikke som skillingstrykk i Norge. Ifølge Elin Prøysen er den hovedsakelig blitt spredt gjennom

- avskrifter og muntlig tradisjon. Ingen vet hvem forfatteren er, selv om mange kandidater har blitt foreslått. Den skal være skrevet i Danmark rundt 1910–15. I 1912 utga Julius Strandberg en bearbejdet versjon med tittelen «Den lille syge Pige» som skillingsstrykk. På svensk kalles den «Lasarettvisan». (Elin Prøysen: *Sangene i våre hjerter. 141 viser fra den glemte sangskatten*. Oslo: N.W. Damm & Sønn 2007), 204–205.
- 39 Andersen, Hans Christian. *Moderen ved Barnets Dødsseng* (Bergen: 1852. NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 22:660.)
- 40 En sentral lærebok var Geoffrey av Vinsaufs *Poetria nova* fra begynnelsen av 1200-tallet. Gallo. *The Poetria nova and its sources in early rhetorical doctrine* (The Hague: Mouton & Co, 1971).
- 41 Kraggerud. *Johannes Nicolai. Biskop Jens Nilssøns latinske skrifter* (Oslo: Universitetsforlaget, 2004).
- 42 En teoretisk drøfting av forholdet mellom genitiv og possessivitet fins i kap. 4 av Elin Gunleifsens ph.d.-avhandling *Attributive uttrykk for prototypisk possessivitet* (Kristiansand: Universitetet i Agder, 2009). Stor takk til Gunleifsen for en oppklarende samtale om genitivskonstruksjonene i skillingsviser.
- 43 Anon. *En Sørge-sang over en Dreng fra Gaarden Sverdstad*.
- 44 Anon. *En Veemodig Klage-sang om Den ynkelige Begivenhed*.
- 45 Anon. *En ny og sørgelig Vise om en Pige som gik til Marken for at samle Kreaturene ...* (Tromsø: u.å. NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 17:489).
- 46 Sørensen, Ole Chr. *En Sørge-Sang over Christian Johan Wiig og hans Stedsøn ...* (Hammerfest: 1868. NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 20:600).
- 47 Jørgensen, J. *Afskedssang over afdøde Kone Elisabet Jørgensdatter Bakkeby*. (Tromsø: u.å. NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 18:517).
- 48 Anon. *Om den vegelsindede og letsindige Kone; Alle vanartige Koner til Eftertanke*. (Bergen: 1801. Nasjonalbiblioteket, 'løs samling', 42).
- 49 Anon. *Bryllupet paa Klet* (Trondhjem: u.å. NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 4:98).
- 50 Alf Prøysen. *De gamle visene med Alf Prøysen* (Oslo: Forlaget for alle, 1972), 80.
- 51 Henrik Wergeland. *Henrik Wergelands skrifter*. Folkeutgaven.

- Redigert av Leiv Amundsen og Didrik Arup Seip. Bind 2 (Oslo: J.W. Cappelens Forlag, 1959), 33.
- 52 Erling Lauglo. *Leinstrand. Et lite stykke Norge*. Bind II (Leinstrand: Leinstrand kommune, 1958), 229.
- 53 Anon. «Den fromme Frue Signe paa Sotteseng laae» etc. I *Tvende Sange*. (Christiania: 1827. Nasjonalbiblioteket, K 3894, nb.bibsys.no (999919986589102202)).
- 54 Anon. *En smuk og sørgelig Sang om den skrækelige Tildragelse som gik for sig paa Kongsvinger Jernbane den 4de December 1862* (U.s.: u.å. Anno Glomdalsmuset, 26).
- 55 Gylland. *Mindesang over Klokker og Dannebrogsmænd Ole Estensen Melhus*.
- 56 Nilsen. *To Sørgesange*. (Tromsø: 1888. Nasjonalbiblioteket, 'løs samling').
- 57 Skaberget. *En ny aandelig Sørge-Sang over de fire i Livet Elskelige og nu i Døden salig Hensovende ...* (Trondhjem: u.å. NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 18:537).
- 58 Sacks. *The English Elegy* (Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1985), 21. Den greske elegien har sitt opphav i rituelle feiringer av årstidenes vekslinger (liv og død), blant annet Adonis-festene.
- 59 Worden. *Grief Counselling and Grief Therapy* (Hove and New York: Brunner-Routledge, [1982] 2001), 36.
- 60 Janoff-Bulman og Frantz. «The Impact of Trauma on Meaning: From Meaningless World to Meaningful life». I *The Transformation of Meaning in Psychological Therapies. Integrating Theory and Practice*, redigert av Mick Power og Chris Brewin. (Chinchester: John Wiley 1997), 91.
- 61 Neimeyer. «The language of loss: Grief therapy as a process of meaning reconstruction». I *Meaning Reconstruction & the Experience of Loss*, redigert av Robert A. Neimeyer (Washington: American Psychological Association, 2001), 263.
- 62 Scivaag. *En Sørge-Sang Om Dampskibet «Møre»s forlis*.
- 63 Aristoteles beskriver i sin *Retorikk* tre talesjangre: den politiske talen, den juridiske talen og lovtalen eller den *epideiptiske* talen. Den siste brukes til å rose eller kritisere, og har sitt mål i *ære*, eventuelt vanære. Talerne «kan for eksempel rose Achillevs fordi han

kom sin kamerat Patroklos til hjelp, vel vitende om at dette ville koste ham livet, men han ellers kunne beholdt det. For ham var en slik død mest ærefull, selv om det å beholde livet er en fordel». Aristoteles: *Retorikk*. (Oslo: Vidarforlaget 2006), 36.

Litteratur

- Aidt, Naja Marie. *Har døden taget noget fra dig så giv det tilbage. Carls bog*. København: Gyldendal, 2017.
- Aristoteles. *Retorikk*. Oslo: Vidarforlaget, 2006.
- Auken, Sune. *Eftermæle. En studie i den danske dødedigtning fra Anders Arrebo til Søren Ulrik Thomsen*. København: Museum Tusulanums Forlag, 1998.
- Askjem, Turid mfl. (red). *54 viser og stev fra Øst-Telemark. Nedskrevet av Ludvig M. Lindeman, Sophus Bugge og Olea Krøger*. Oslo: Grøndahl & Søn Forlag, 1984.
- Berka, Melina Charlotte. «*Mit sprog går i sørgedragt*». *En analyse av Naja Marie Aidts elegi Har døden taget noget fra dig så giv det tilbage. Carls bog (2017) som reaksjon på forfatterens tapsopplevelse og litterær framstilling av en sørgeprosess*. Masteroppgave. Kristiansand: Universitetet i Agder, 2019.
- Bibelen*. Oslo: Det norske Bibelselskap, 2011.
- Brandtzæg, Siv Gøril. «Skillingsvisene i Norge 1550–1950. Historien om et forsømt forskningsfelt». *Edda*. Årgang 105. Nr. 2 (2018): 93–109.
- Brandtzæg, Siv Gøril. «Viser ved livets slutt». Blogginlegg. Skillingsvisene 1550–1950. Den forsømte kulturarven. <https://skillingsviser.no/viser-ved-livets-slutt/> (lest 2020-06-20).
- Dalin, Olav von. *Samlade skrifter*. Under redaktion av Barbro Ståhle Sjönell och Petra Söderlund. Första delen. Poesi. Utgiven av Ingemar Carlsson, James Massengale, Gun Carlsson och Barbro Ståhle Sjönell. Stockholm: Svenska vitterhetssamfundet, 2017.
- Dalin, Olav von. *Samlade skrifter*. Under redaktion av Barbro Ståhle Sjönell och Petra Söderlund. Andra delen: 2. Kommentar til poesi. Av Ingemar Carlsson, James Massengale, Gun Carlsson och Barbro Ståhle Sjönell. Stockholm: Svenska vitterhetssamfundet, 2018.
- Digte til mor af danske forfattere*. Forord af Hans Blix. København: Rosenkilde og Baggerts Forlag, 1947.
- Egils saga. I Islendingesagaene*, redigert av J.G. Jørgensen og J.R. Hovland. Reykjavik: Saga Forlag, 2014.

- Elling, Catharinus. *Vore religiøse folketoner*. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II Hist.-Filos Klasse 1927. No. 7. Utgitt for Fritjof Nansens Fond. Oslo: I kommisjon hos Jacob Dybwad, 1927.
- Gunnes, Helga. *I tonene er tårer, i ordene er sukk. Sentimental skillingsvisesong som meningsfull musikkutøving i dag*. Masteroppgave. Oslo: Universitetet i Oslo, 2008.
- Gunleifsen, Elin. *Attributive uttrykk for prototypisk possessivitet. En komparativ studie av talespråklig variasjon og endring i Kristiansand og Arendal*. Ph.d.-avhandling, Kristiansand: Universitetet i Agder, 2009.
- Kraggerud, Egil. *Johannes Nicolai. Biskop Jens Nilssøns latinske skrifter*. Oversatt av E. Kraggerud. Oslo: Universitetsforlaget, 2004.
- Engebretsen, Rita og Helge Borglund. *Frem fra Glemselen kap. 10*. LP. Talent, 1981.
- Eriksen, Torunn. *To skilling for en sang. Folkelige viser i Nord-Norge*. Oslo: Universitetsforlaget, 1981.
- Folketeljing 1865 for Tranø prestegjeld*. Registreringssentral for historiske data. Tromsø: Universitetet i Tromsø, 2014. http://xml.arkivverket.no/folketellinger/hefter/1865/19Troms/f8651927_hefte.pdf (lest 2020-06-20).
- Gallo, Ernest. *The Poetria nova and its sources in early rhetorical doctrine*. The Hague: Mouton & Co., 1971.
- Janoff-Bulman, Ronnie and Cynthia McPherson Frantz. «The Impact of Trauma on Meaning: From Meaningless World to Meaningful life». I *The Transformation of Meaning in Psychological Therapies. Integrating Theory and Practice*, redigert av Mick Power og Chris Brewin. Chichester: John Wiley, 1997.
- Jersild, Margareta. *Skillingstryck. Studier i svensk folklig vissång före 1800*. Stockholm: Svenskt visarkiv, 1975.
- Kennedy, David. *Elegy*. New York: Routledge, 2007.
- Kong Harald. «H.M. Kongens tale ved den nasjonale minnemarkeringen for 22. juli 2011. Oslo Spektrum, 21. august 2011.» <https://www.kongehuset.no/tale.html?tid=93376> (lest 2020-06-23).
- Langeland, O. *Sandheds Røst. Udvalgte Salmer og Sange*. 2det Oplag. Horten: Andersens Bogtrykkeri, 1908.

- Lassen, J. Nimb. «Kære Moder, hvorfor sover du? – et omstridt digt.» *Danske studier* (1957): 132–134.
- Lauglo, Erling. *Leinstrand. Et lite stykke Norge*. Bind II. Leinstrand: Leinstrand kommune, 1958.
- Markussen, Bjarne. «Døden som tyv. Sorg og mening hos Egil Skallagrimsson og Jens Nilsson.» *Arr*, Hefte 2 (2012): 39–49.
- Markussen, Bjarne. «Poetic Justice. Law and Elegy in Egil Skalla-Grimsson's *Sonatorrek*.» *Law and Literature*, Vol. 28, Issue 2 (2015): 153–185.
- Markussen, Bjarne. «Poesiens trøst. Et essay om Henrik Wergelands *Svalen*.» I *Henrik Wergeland: The Swallow / Svalen*. Texts in English and Norwegian. Translated by Annabelle Despard; Introduction and essay by Bjarne Markussen, 107–131. Bergen: Alvheim & Eide Akademisk Forlag, 2018.
- Neimeyer, Robert A. «The language of loss: Grief therapy as a process of meaning Reconstruction». I *Meaning Reconstruction & the Experience of Loss*, redigert av Robert A. Neimeyer, 261–292. Washington DC: American Psychological Association, 2001.
- Nilsson, Anna. *Lyckans betydelse. Sekularisering, sensibilisering och individualisering i svenska skillingtryck 1750-1850*. Agerings Bokförlag, 2012.
- Nya folkvisor från Östergötthland upptecknade och utgifna af Maria Frykholm*. Stockholm: Abr. Hirsch, u.å.
- Oftestad, Eivor Andersen og Kristin Blikrud Aavitsland. «Barnets minne». I *Å minnes de døde. Døden og de døde i Norge etter reformasjonen*, redigert av Tarald Rasmussen. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2019.
- Prøysen, Elin. *Folkelige viser. Et utvalg folkelig sangtradisjon fra Alf Prøysens samlinger*. Oslo mfl.: Universitetsforlaget, 1974.
- Prøysen, Elin. *Sangene i våre hjerter. 141 viser fra den glemte sangskatten*. Oslo: N.W. Damm & Sønn AS, 2007.
- Rasmussen, Tarald. «Reformasjonen, døden og de døde». I *Å minnes de døde. Døden og de døde i Norge etter reformasjonen*, redigert av Tarald Rasmussen. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2019.
- Ramsten, Märtha. *De osynliga melodierna. Musikvärldar i 1800-talets skillingstryck*. Skrifter utgivna av Svenskt visarkiv 48. Stockholm: Svenskt visarkiv, 2019.

- Rindom, Jan. *Ostindisk Kompagni 1616-50 – en studie i organisation og handel*. Speciale. København: Københavns Universitet, 1995.
- Sacks, Peter M. *The English Elegy. Studies in the Genre from Spenser to Yeats*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1985.
- Sange fra det danske Huus- og Selskabsliv i tidligere Tid*. Udgivne med Ledsagelse for
- Pianoforte af A.P. Berggreen. Kjøbenhavn: C.A. Reitzels Forlag, 1871.
- Shakespeare, William: *Hamlet*. Edited by Harold Jenkins. London and New York: Routledge, 1990.
- Strand, Karin. «Tidsspejling, tendens och trading. Introduktion till skillingstryck som Källmaterial.» I *Tryckta visor. Perspektiv på skillingstryck som källmaterial*, redigert av Märta Ramsten, Karin Strand & Gunnar Ternhag. Skrifter utgivna av Svenskt visarkiv 29. Stockholm: Svenskt visarkiv, 2015.
- Strand, Karin. *Brott, tiggeri och brännvinsens fördärv. Studier i socialt orienterade visor i skillingstryck*. Möklinta: Gidlunds förlag, 2016.
- Wergeland, Henrik. *Henrik Wergelands skrifter*. Bind 2. Oslo: Gyldendal, 1959.
- Wergeland, Henrik. *Henrik Wergelands skrifter*. Bind 5. Oslo: Gyldendal, 1957.
- Worden, J. William. *Grief Counselling and Grief Therapy. A Handbook for the Mental Health Practitioner*. Hove and New York: Brunner-Routledge, [1982] 2001.

Skillingstrykk

- Andersen, Hans Christian. «Moderen ved Barnets Dødseng». I *Trende nye danske Viser*. Bergen: 1852. NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 22:660.
- Anon. *Enhver Troe understaattes Klage, over vores Allernaadigste DRONNING, Dronning Lovises Alt for tilige Skilsmisse fra Verden, samt glædelige Himmelfart til det evige Liv. Som skeede paa Herrens Hviledag, den 19 Decembr. 1751, om Morgenens Klokken 4, Efter at Høyst-Samme havde opfyldt Sin Høye Fødsels-Dags 27 Aa og 4 Timer*. U.s.: 1751. Nasjonalbiblioteket, Aalands visesamling.

Anon. *Den i Livet umistelige og uskatteerlige og Døden Høyst-savnede og Høy-salige Fystinde og Frue, Frue Lovise, Dronning til Danmark og Norge, de Venders etc. (...) Kongelig Prinsesse til Storbritannien, Frankerige og Irland etc. etc. Hendes Høyst-smertelige sidste Far vel til Hendes Høyst-elskelige Gemabl, Kong Friderich den femte Ved Hendes Høyst-smertelige Skilsmisse fra Ham og Hendes kiere Riger, som skeede den 19 December 1751, Udført (...) en meget veemodig og Hierte-rørende Sang, af denne Begyndelse: Far vel min søde Friderich ic. Hvilken kand synges under den Melodie: Herre GUD Fader i Himmerig etc. U.s.: 1751. Nasjonalbiblioteket, Aalands visesamling.*

Anon. *En Veemodig Klage-sang om Den ynkelige Begivenhed, da Huusmanden Anders Andersen og Husfrue Kirsten Hansdatter af Lunde Sogn i Fyhn, befandtes den 4 Augusti on Natten at have druknet sig selv; tilligemed deres 3 Børn, som med et Reeb vare sammenbundne, (og var det over en lang Mark de først maatte slæbe dem, førend de kunde naae Vandet, hvori de druknede sig); da den ældste af disse Børn var overbeviist om et ringe Tyverie, som blev funden i Forældrenes Huus; Men ovenmeldte 3de Børn, navnlig: Karen, 12 Aar, Anders, 10 Aar, og Maren, 5 et halvt aar gammel, bleve den 12 Aug: nestefter, hæderlig begravne og nedsatte i en Grav i Lunde Kirkegaard, hvorefter Sognepræsten Hr. Johan Ernst Heilmann, holdte i Lunde Kirke en Opvækkelses Tale over I Kong: B: 14 Cap: 13 Vers. U.s.: 1780. Nasjonalbiblioteket, Aalands visesamling, 771.*

Anon. *Klage-Digt Over Den Skadelige Ildebrand, Som skeede i Aaret 1764 den 29. Martii Om Natten Paa Gaaren Lecknes Udi Lofoden Fogderie I Rusnes Fierding, De Høy-Bedrøvede til Trøst og Opmuntring udi Deres Bedrøvelse, Andre til Exempel og Eftertanke Meget Vemodelig fremført Af Een, Der har sats it Haab Paa Herren. Under den Melodie: Sørge-Tacter, Sorte Noder, etc. Bergen: 1764. Nasjonalbiblioteket, Aalands visesamling.*

Anon. *En sandfærdig Nye Viise, Om den besynderlige Hendelse, der haver tildraget sig med en gudfrygtig Danne-Qvinde, ved Navn Martha Niels Datter Eyde boende paa Sønmoer, som ved Michaeli Tider 1767 blev syg af Hoved-Svimmel, og hendes Svaghed tog jevnlig til, indtil den 19 Januarii 1768, da hun i 6 Timer syntes*

ganske Død og uden Følelse; men imidlertid saae Afgrundens Fælbed og horte et jammerlig Skriig, samt paa et andet Sted saae Gud sidde paa sin Majestetiske Throne, omkringet af Engles mange Tusinde, at tilbedes af alle Hellige og Udvalgte etc. Ja blev underrettet af en Engel, som kom flyvende til hende fra den store Skares Mangfoldighed, at hun endnu havde en kort Tid tilbage at leve, og imidlertid kundgiøre De Ting som han nu vilde sige hende, med meget mere, som af en vidtløftig Historie er uddraget, og fuldstændig fortælles i efterfølgende Viise. Riimviis forfattet under den Melodie: O kiere Siel! Frygt aldrig meer etc. Efter Naboernes Bekræftelse om Tildragelsens Rigtighed, og deres Begiering til Trykken befordret. U.s.: 1770. Anno Glomdalsmuseet, HV SKT 004-033.

Anon. *Det i spæde Ungdom afdøde Barns Trøste-Stemme Til Følsomme Foreldre.* Trondhiem: 1779. Nasjonalbiblioteket, Aalands visesamling, 751.

Anon. *En Søragesang over en Dreng fra Gaarden Sverdstad og to Piger fra Haugsteen i Rakkestad, som en Aften i September Maaned 1864 drukkede i Elven, derved, at Egen kantrede. Den ene af Pigerne var Drengens Kjereste.* Sarpsborg: u.å. NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 21:627.

Anon. «Den Anden». I *To smukke Viser.* Christiania: u.å. Anno Glomdalsmuseet, HV SKT 044-077. 71574079590002201.

Anon [tilskrevet Frederik Paludan-Müller]. *Barnet ved Moderliget.* Kjøbenhavn: 1852. Nasjonalbiblioteket, NS 3544, nb.bibsys.no (999919969187102202).

Anon. *Mindesang over afdøde Pige Trone Henriksdatter Furresund, død i Osvandet den 30te Juni 1853.* Forfattet af en christelig Ven. Bergen: u.å.. Nasjonalbiblioteket, 'løs samling', 44.

Anon. *En ny og sørgelig Vise om en Pige som gik til Marken for at samle Kreaturene, men som fandt sin Død ved et ulykkeligt Fald, som gandske knuste hendes Hoved og først blev funden den tredie Dag derefter. O naadige Gud, Du lad os velbetænke, at vi her ingen bliende Sted har, og lad os baade af dette og andre Exempler vækkes til at tænke tilbage og holde os beredte naar Gud kalder os.* Tromsø: u.å. NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 17:489.

- Anon. *Om den vegelsindede og letsindige Kone; Alle vanartige Koner til Eftertanke*. Bergen: 1801. Nasjonalbiblioteket, 'løs samling', 42.
- Anon. «Den fromme Frue Signe paa Sotteseng laae etc». I *Tvende Sange*. Christiania: 1827. Nasjonalbiblioteket, K 3894, nb.bibsys.no (999919986589102202).
- Anon. *En smuk og sørgelig Sang om den skrækkelige Tildragelse som gik for sig paa Kongsvinger Jernbane den 4de December 1862*. U.s.: u.å. Anno Glomdalsmuset, 26.
- Anon. «Bryllupet paa Klæt». I *To smukke Viser*. Trondhjem: u.å. NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 4:98.
- Bentgsen, Peder. *Høvedsmandens Jephthæ Datters Svane-Sang Over Sit unge Livs u-formodentlige og sørgelige Opofring til Døden. Begynder saaledes: Hører til i grønne Enge, etc. Siunges som: Som Hiorten med Tørst, etc. Eenfoldeligen betragtet i Anledning af Dommerens II Capitel. Af den I Sorgen behiertet. Imprimatur: F. Rasmus*. U.s.: u.å. Nasjonalbiblioteket, Aalands visesamling, 699.
- Dybvig, Peder Olai Guldbrandsen. *En Sørgesang, over trende elskede Sødskendes Bortgang af Verden*. U.s.: u.å. NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 20:599.
- Fleischer, R.G. og Lyder Sagen. *Tale og Grausang over en Yngling af Kystværnets Division: Lars Andersen Drotningevig, som i Attaquen ved Bergen den 16de Mai 1808 blev dødelig saaret, døde den 31th f. M., og blev begravet paa Domkirkegaarden den 2den Junii, hædret ved et Følge af Byens højeste Øvrighed og de første Mænd af alle Stænder*. Trykt hos R. Dahls Enke. Bergen: 1808. Nasjonalbiblioteket, 'løs samling' No 8 74.
- Gylland, Anders Nielsen. *Mindesang over Klokker og Dannebrogsmænd Ole Estensen Melhus, der druknede i Gulelven d. 5te Marts 1830*. Trondhjem: 1831. NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 7:185.
- Hauglid, O. «Jeg gaar hjem». I *Sange*. U.s.: 1800. Oslo: Nasjonalbiblioteket, NS 3521, nb.bibsys.no (999919899099202202).
- Jørgensen, J. *Afskedssang over afdøde Kone Elisabet Jørgensdatter Bakkeby*. Tromsø: u.å. NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 18:517.
- Nestesø, Hans Jenssøn. *En sørgerlig Dict/Om Ærlig/Velbyrd, oc salige mands / SIGVORT BECKS til Forszløff: Fordum K:May: Rentemester/hans ihukommelse oc salige Hiemfart aff denne wsle*

Verden/som skeede den 2 Janu: Anno 1623. Screffuet oc i Sangvijk befatted / aff Hans Jenssøn Nestelsø. Oc siunges som den Psalme: Naar Tgen er skeed i Maane oc Soel / etc. Prentet i Kiøbenhaffn / Aff Salomone Sartorio. København: 1623. Nasjonalbiblioteket, Peder Rafns visebok, 54. <https://www.nb.no/items/36272b9db-4b18c94bc090ce9f53342e6?page=0&searchText=Peder%20Rafns%20visebog> (lest 2020-06-23).

Nilsen, Jens O. *To Søragesange*. Tromsø: 1888. Nasjonalbiblioteket, 'løs samling'.

Seivaag, Peder Anbjørnsen A. *En Sørge-sang om dampskibet «Møre»s forlis*. Trondhjem: 1912. NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 2:44.

Skaberget, Ole A. Eidisen. *En ny aandelig Sørge-Sang over de fire i Livet Elskelige og nu i Døden salig Hensovende, som paa Hjemreisen fra Tromsø Kirke den 1ste Januar 1855 maatte friste Dødens Kamp*. Trondhjem: u.å. NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 18:537.

Sørensen, Ole Chr. *En Søragesang over Morten Pedersen Meiland, der blev bortkaldt ved Døden den 23de Juni Aar 1857*. U.s.: u.å. Nasjonalbiblioteket, 'løs samling', 149.

Sørensen, Ole Chr. *En Sørge-Sang over Kristian Fr. Arild Kvalsund, der afgik ved en hastig Død den 4de Oktober 1864*. Hammerfest: u.å. NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 21:601.

Sørensen, Ole Chr. *En Sørge-Sang over Christian Johan Wiig og hans Stedsøn, af Neverfjord, hvilke begge forliste paa Østhavet mellem Kjøllefjord og Vardø i April 1866*. Hammerfest: 1868. NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 20:600.